

SZEMPONT

VIRÁG GÁBOR

MIT JELENTHET A SZABADKA HELYNÉV?*

Írásomban névtudományi szempontból szeretném megadni arra a kérdésre a választ, melyre Györe Kornél cikkében megpróbálkozott. Nincs szándékomban a helynevek, földrajzi nevek elméleti kérdéseit teljes részleteiben megvilágítani, de okvetlenül szükséges azt — legalább is a dolgozat célja miatt — részben érinteni.

A helynév valóban természetes tájékoztató, helymeghatározó jellegű, ezért mindig valami olyan jellegzetességre utal, amely a környezet számára meghatározást, megkülönböztetést tudott nyújtani. Keletkezésének az *oka* gyakorlati jellegű: az ember tájékozódni akar a tájban; meg akarja *különböztetni* a földszin egy-egy darabját a többitől, minthogy ez valamilyen oknál fogva jelentősebbé vált számára. „A táj egy része helyének pontos meghatározására való törekvés következménye — mondja Lőrincze Lajos —, hogy írásos nyelvi emlékeink jó része (birtokpercek, birtokadományozások, határjárások stb.) szinte a legelső felbukkanása óta tartalmaz földrajzi neveket, amelyek — egyéb nyelvi jelektől eltérően — helyhez rögzíthetők, s melyek jelentéstartalmából, alkotása módjából újraformálható részint az egykori tájállapot, részint az embernek az a viszonya, mely a név keletkezésének alapjául szolgált.”

Egy hely *elnevezője* — általában elnevező — csak ember lehet: az egyén vagy a közösség. A névadó (tehát amiről, vagy akiről a hely a nevet kapja) az elnevezésen alapuló táji adottság vagy egyéb körülmény (pl. birtoklás) lehet.

A helynevek három csoportra oszlanak:

— 1. *természeti nevek*, melyeknél az elnevezés alapjául, névadóul az embertől független táji adottságok szolgálnak;

— 2. *műveltségi nevek*: az ember beavatkozik a táj életébe, ennek a beavatkozásnak az eredménye: a táj az előbbihez képest megváltozik, ez szolgál névadóul;

— 3. *eseménynevek*: nem a természetes táji adottság, sem pedig az emberi beavatkozás által megváltozott táj szolgál névadóul, hanem az emberrel kapcsolatban valamiféle esemény, melynek csak annyiban van kapcsolata, hogy szükségszerűen a tájban játszódik. A névadó itt már maga az esemény, a történet, ami független a tájtól.

* Hozzászólás Györe Kornél: A Szabadka településnév földrajzi eredetéről c. íráshoz. Uzenet, 1974. 2.

E hármas felosztás az, ami a névtudományban ma általánosan elfogadott és lényegesen megkönnyíti a kérdés megoldását, mint a Győre által használt *allochton* (más vidékről áthozott, átköltöztetett) és *autochton* (helyben keletkezett) terminológia.

A szakkifejezések nyomán való elindulás viszik téves irányba a szerzőt, és így nem válaszolhatja meg a kérdést, bár felvillantja a megoldás lehetőségét, milyen irányból sejti a név származását. Mind a két helynévalakulási lehetőségen végigmegy, végső megoldásra — kellő érvek hiányában — nem jut.

Nézzük végig a gondolatmenetét:

Röviden megismertet bennünket a név megfejtésének próbálkozásai-
val, s azokat — helyesen és következetesen — elveti. Idézzük ezeket rész-
letesebben is.

Az autohton névként Iványi István megfejtését idézi, aki szerint ez a helynév magyar eredetű, helyben keletkezett és »oly helységet jelent, ahol szabadosok, ahol szabadalmazott jobbágyságok laktak. Szabadka neve e szerint egyértelmű Szabadhely, Szabadszállás helységnek nevével«. Ez elleni érve Győrének: »A XV. század második felében a kiváltságokkal rendelkező települések közül a mezővárosok száma kerekben 850-re rúgott, a különböző szintű jobbági kiváltságokkal rendelkező szabad falvak száma pedig ennél jóval nagyobb lehetett. Ezek szerint ennek a helynévnek igen gyakorinak kellene lennie, pedig nem így van.»

A második feltevés az, hogy a telepések hozták magukkal — megerősíti egy 1429. évi oklevéllel, mely szerint Szabadkán telepések is éltek. Itt idézi Toncs Gusztávot: »A za — bat — ka jelentése (...) a kis hegygerinc, a kis dombhát mögé, illetve a kis dombhát mögött levő vidék s egy értelmű a zagorie, a zagorica (hegymői vidék, kis hegymői vidék) elnevezésekkel.« Erről Győre ezt írja: »Tudományos, helynév-etimológiai módszerrel arra a megállapításra jutott, hogy a Szabadka név a régi szláv bat (hegygerinc, hegyhát, hegység, dombhát) szónak az a prepozícióval és a ka képzővel ellátott összetételéből keletkezett.»

Az említett oklevél és Toncs telepésekre való hivatkozása azután véggépp téves irányba tereli a szerzőt. Hivatkozik — általánosságban — a konkrét, erre vonatkozó oklevelek nélkül a telepítésekre, még XII. századiakra is. Ezzel látja alátámaszthatónak a név Felvidékről való áthozatalát, ismét hivatkozva az Iványi István által felhozott érvre, hogy ott a XIII—XIV. századi oklevelek hírt adnak Zobothchat, Zavadka, Zavatka, Szabatka, Zavata helynevekről. Figyelmét elkerüli az, hogy csak egyetlen név, a Szabatka jöhetne számításba. Győre a továbbiakban megkísérli földrajzilag is meghatározni — sikertelenül — a néhai szabadkai telepítések kiindulópontját.

Végezetül — ismét hosszabb idézettel — lezárom írásának elemzését: »A helynév áthozatalának ténye természetesen nincs szigorúan kötve a Toncs-féle jelentésértelmezéshez. A szó mást is jelenthet, de nem valószínű. (Kiemelte V. G.) Az új környezetben gyökeret vert helynév a meghonosodás után új életet kezdett — írásmódja több-kevesebb változáson ment át, jelentése pedig új tartalommal telítődött. A város nevét egészen a XVIII. század közepéig t-vel, nem pedig d-vel írják. Később, más tartalmat magyarázva bele a szóba, az írásmód megváltozott és eltűnt az eredeti jelentést őrző szóalak.»

Kicsit többet idéztem a dolgozat nézeteinek ismertetéséből, de a tudományosság igénye megköveteli ezt.

A város nevét először 1391-ben említik, s Zobotkának írták. Felmerül a kérdés, mikor alapították a várost? 1391-ben? Aligha; biztosra vehető, hogy jóval korábbi alapítású, de oklevelek híján nem határozhatjuk meg annak pontos dátumát. Feltételezhetjük a különböző jellegű tudósításokat, lajstromokat ismerve — melyek vidékeinket mint gazdag, virágzó területeket emlegetik — a mai város helyén létezett település. Szabad olyan feltevést is megkockáztatni — a város nevének későbbi elemzése alapján —, hogy már a honfoglalás korában is létezhetett itt egy település. A magyarok

bejövetele előtt, ha kis számú is, de létezett a mai Magyarország területén lakosság. Ezek szlávok voltak; erről tanúskodnak a nagyszámú szláv eredetű helynevek is.

Györe Kornél írásában hivatkozik is erre: „Az a feudum, amelyet a középkor vége felé szabadkai birtok néven emlegetnek az oklevelek, mint királyi várbirtok már a X. század végén létezett.” Tegyük hozzá feltételezésünket: a feudumon településnek is kellett lennie. Ez nem valami nagy lehetett, mert a „vár”-nak alig volt stratégiai jelentősége, hiszen a főútvonal akkor még a Duna mente (a török hadak felvonulási vonala is ez). Ennek a szlávok által alapíthatott településnek volt neve, mert a gyakorlati szükség ezt megkívánta. Itt újra vissza kell kanyarodni a kezdeti elméleti fejtegetéshez:

Az elnevezés rendszerint csak a közeli lakosságtól indul ki. A lakosság közvetlen környezetében élő helynevek lehetnek eredetiek és idegen eredetűek. Magyarország területén az idők folyamán annyi különböző nyelvű nép lakott egy időben és egymás után, hogy gyakori az idegen eredetű helynév (Pestnek a neve is szláv eredetű), és azt a magyarok — a már élő nevet — átvették. Ez történt Szabadka esetében is.

Bevezetőmben szoltam, hogy a táj jellegzetessége a névadás alapjául szolgálhat. Mi lehetett ennek a helynek a jellegzetessége? Bár a kérdésre aránylag könnyű megadni a feleletet, előbb a helynév jelentését kell megfejteni.

Vizsgáljuk meg a város nevének a legkorábbi dokumentumokban előforduló nevét, mert mindig ennek kell kiindulópontként szolgálnia.

Zabotka 1391.

Zabathka 1429.

Szabathka 1448.

Zabadka 1499.

Szabadka 1504.

A nyelvészeknek könnyű a helynévben felismerni a képzett szót, ami egy szabot, szabat, szabad alapszóból és a -ka képzőből keletkezett. Ez minden kétséget kizáróan így van. A helynév z, kezdő mássalhangzójának olvasása minden esetben sz, ezt tanúsítja a kancelláriai helyesírás. Kezdjük az alapszó elemzésével: szabot, zabath, szabad. Bár a mai szabad melléknevünket véljük felismerni benne, mégsem az. A szabot, zabath jelentését kell kideríteni — talán meglepő, de ez a mai szombat napnevünkkel azonos.

A szombat napnevünk — a szerda, csütörtök és péntek szavunkkal együtt — a szlávból került hozzánk, bár ez abban is jövevény szó. A szlávba az eredeti béber šabbath görög, majd latin közvetítéssel került. A szó eredeti jelentése: „a hét hat napja utáni pihenőnap”. A pannón síkságon élő szlávokhoz nyugatról a latinodott formájú sabbata alakban kerül, a terület egyes részein, többek között vidékeinken is — egyes vélemények szerint — így honosodik meg. A szónak a szláv nyelv hangtörvényei következtében kialakult egy másik alakja is: a sobota. Tehát megvan az alapszó jelentése, melyhez — bármelyikhez — járult a -ka szláv kicsinyítőképző helymegjelölő funkciójában. Így a Szabadka — Sobotka (Sabatka) helynév azt a helyet jelenti, ahol szombatonként vásárt tartottak; a vásár volt az a jelentős esemény, annak napja, mely névadóul szolgált. A szerbhorvát nyelv etimológiai szótára „a szombatonként tartó vásár helye” jelentésben értelmezi a Szabadka helynevet, magyarul Sz o m b a t h e l y.

Elfogadhatjuk-e ezt az értelmezést? A Lőrincze által meghatározott helynév-csoportosítás értelmében igen, sőt egyetlen lehetőségként csak így értelmezhetjük a Szabadka helynevet. Miért? Szabadka az eseménynév kategóriájába tartozik, mert nem a táji adottság, sem pedig az emberi beavatkozás által megváltozott táj szolgál névadóul, hanem az emberrel kapcsolatos valamiféle esemény. A vásár napja a táj, pontosabban a hely jellegzetessége. „Különleges régi névadásmód a községnek a vásár

szokásos napjáról való elnevezése" — mondja Bárczi Géza —, pl. 1206: Chetutuchyel (csütörtökhely); 1261: Scerdahel..., de a Szombathely és Nagyszombat is ilyen helynév.

Mi lehetett a helynév elsődleges alakja: Szobothka vagy Szobathka? Valószínűleg a (szlávosan) Sobotka! Miért? 1391-ben Zobotka alakban fordul elő; ez mellette egyetlen bizonyítékom. Akkor ma miért Szabadka az alakja? A magyar hangtörténet törvényszerűsége az o > a változás. Szavaink egy részében (pl. a hamuban is valaha az a helyén o volt) a nyíltabbá válási tendencia következtében az o a-vá lesz. Így Sobotka — Szobatkává alakul. Még így sem jutottunk el a végleges alakhoz.

Szemügyre véve a város nevének írását, láthatjuk, hogy a mai d helyén legtöbb esetben th, illetve d áll. Ez a th egyfajta d hangot jelöl, ami a későbbiek során d betűvel van jelölve. Éppen ez a d-vel való írás az, ami sokakat megtévesztett és hajlamosak voltak a szabad melléknévből is származtatni a helynév eredetét.

Így csak a város nevének egyik alakját derítettük ki, hátra van még a Subotica alak is. Ismét az értelmező szótárt kell vaktatóra fogni. Idők folyamán a városba horvát telepések jönnek, akik a település nevét, ami a lakosság körében Szobotka, Szobotka alakban élhetett, megváltoztatják. A valószínűleg inkább Szobotka alakban az első o u-ra változott, s az eredeti -ka helynévképzőt az -ica szintén helynévképzővel cserélik fel és kialakul a Subotica alak, mely jelentésben teljesen megegyezik a Szabadkával. (A helynév változtatása az új telepések révén gyakori pl.: Sjeniĉak — Stenjiĉak stb.)

A szombat napnév azután tendenciák következtében alakul mai alakjává.

Azt hiszem, teljesen téves a szerzőnek az a törekvése, hogy kiderítse a szabadkai telepítések kiindulópontját keresve ehhez a néhai Magyarország különböző területein hasonló nevű településeket.

Kétségtelen, több hasonló vagy azonos nevű helyünk van, de a mi Szabadka helynevünk nem azért alakult ki, mert azt áttelepítették a telepések, hanem mert több helyen tartottak szombaton vásárt, s ezek a szlávok által adott helynevek a magyar magánhangzó törvények alapján törvényszerűen Szabadkává alakultak.

